

**Вивчення педагогом особистості дитини як наукова проблема у спадщині
Костянтина Ушинського**

**The study by teacher the child as a scientific problem
in the heritage Kostiantyn Ushinsky**

Анотація. У статті на основі аналізу науково-педагогічних праць К. Ушинського та дослідників його творчості виділено ще один аспект наукової спадщини вченого: обґрунтовано його авторство у поставленні вивчення педагогом дитини як наукової проблеми. Доведено, що пошуки наукових основ педагогіки приводять К. Ушинського до розгляду її як особливої царини людської діяльності у двох планах – як науки і як мистецтва виховання, що передбачає нове розуміння предмета педагогіки – людини, а відтак і поставлення проблеми вивчення педагогом дитини.

Ключові слова. Костянтин Ушинський, педагогічна антропологія, вивчення особистості дитини, наукова проблема.

Abstract. The article based on analysis of scientific and pedagogical works Kostiantyn Ushinsky and researchers of his work is allocated one more aspect of the scientific heritage of the scholar substantiated his authorship is in the formulation of studying teacher the child as a scientific problem. It is proved that the search for scientific bases of pedagogy Kostiantyn Ushinsky leads to the consideration of it as a special sphere of human activity on two levels - as a science and as an art education, which implies a new understanding of the subject of pedagogy - the man and hence the formulation problems of the study educator of the child.

Keywords. Kostiantyn Ushinsky, pedagogical anthropology, the study personality of the child, scientific problem.

Аннотация. В статье на основе анализа научно-педагогических трудов К. Ушинского и исследователей его творчества выделено еще один аспект научного наследия ученого: обосновано его авторство в постановке изучения педагогом ребенка как научной проблемы. Доказано, что поиски научных основ педагогики приводят К. Ушинского к рассмотрению ее как особой сферы человеческой деятельности в двух планах – как науки и как искусства воспитания, что предполагает новое понимание предмета педагогики – человека, а следовательно и постановку проблемы изучения педагогом ребенка.

Ключевые слова. Константин Ушинский, педагогическая антропология, изучение личности ребенка, научная проблема.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти спрямована на відродження ідей педагогічної антропології, уявлень про цілісний об'єкт педагогічного мислення – людину як предмет і суб'єкт виховання, гуманістичних традицій, які утверджують цінність особистості незалежно від її соціального стану та її право на вільний розвиток своїх творчих сил. Процес гуманізації та «психологізації» педагогіки, розроблення проблем особистісно орієнтованої, суб'єкт-суб'єктної освіти все більше орієнтує освіту на особливості розвитку людини в онтогенезі, тобто на специфіку потреб кожного

вікового етапу в освітніх послугах, коли система освіти існує для повного, всебічного розкриття всіх здібностей, талантів і обдарувань людини, а не людина – для системи освіти.

Оскільки перетворювальний характер педагогічної діяльності полягає не у пристосуванні учня до традицій соціокультурної ситуації, а в розвитку особистості і творчої індивідуальності, пріоритетними стають гностична функція цієї діяльності, питання розуміння психічного розвитку, вивчення учня педагогом, вчителем, вихователем.

Вперше ідею про вивчення педагогом дитини як наукову проблему сформулював і обґрунтував К. Ушинський. Ця ідея у його творчості є провідною у розробленні наукових основ педагогіки та прикладних галузей психології, об'єднувальною для цих наук. К. Ушинський неодноразово звертав увагу на те, що педагогу необхідно вивчати дитину, знати предмет своєї педагогічної діяльності. Про необхідність такого вивчення говорить і назва його фундаментальної праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології». Зауважимо, що всі дослідники творчості великого педагога вбачають у цьому заклик лише вимогу, а не поставлення наукової проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Так, Д. Лордкіпанідзе у своїй монографії, присвяченій педагогічному вченню К. Ушинського, наголошує: «Ушинський вимагав, щоб педагог будував навчання на основі знання тілесних і розумово-моральних прагнень та прагнень дитини до діяльності... Ушинський вимагає, щоб педагог вивчав психологічний розвиток дитини і все навчання засновував на глибокому знанні законів розвитку психофізичної природи дитини» [1, с. 202]. Г. Костюк підкреслює, що в праці К. Ушинського «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» питання психологічного вивчення людини як предмета виховання є головними, оскільки, щоб виховувати людину в усіх відношеннях, треба пізнати її у всіх відносинах. Автор акцентує на практичних цілях у побудові наукової психології К. Ушинським, який вважав, що вона потрібна педагогу насамперед для визначення мети, розроблення методів та оцінки результативності виховання, для аналізу та узагальнення педагогічного досвіду. Але Г. Костюк аналізує психологічні погляди К. Ушинського без тісного зв'язку з педагогічною наукою і педагогічною практикою [2,3]. Л. Березівська, розглядаючи погляди великого педагога на роль учителя у вихованні людини, акцентує: «Великого значення Костянтин Дмитрович надавав знанням вихователів із психології, що необхідні вихователіві «для того, щоб оцінити наслідки, дані тим чи іншим педагогічним заходом, тобто, інакше кажучи, оцінити педагогічний досвід» [4, с. 114]. Дослідниця наголошує, що класик педагогіки «надзвичайно глибоко і всебічно обґрунтував завдання вихователя, а саме: «пізнати людину такою, якою вона є в дійсності, з усіма її слабкостями і в усій її величч, з усіма її буденними, дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами; знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті з своєю совістю; у будь-якому віці, у всіх класах, у всіх

становищах, в радощах і горі, в приниженні й у величі, в розквіті сил і в недузі, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово людської втіхи вже безсиле»; «знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру». І тільки тоді вихователь зможе «черпати в самій природі людини засоби виховного впливу, – а засоби ці величезні!» [4, с. 115]. Підкреслимо, що Л. Березівська говорить про проблему детермінації педагогічного процесу психологічними знаннями про дитину, поставлену К. Ушинським. Вона виділяє ті аспекти педагогічного процесу, в які це знання має включатися – вибір методу впливу і оцінка досягнутого результату, але саму проблему вивчення педагогом дитини не розглядає [4, 5].

Оскільки проблема вивчення педагогом дитини дослідниками творчості К. Ушинського спеціально не розглядалася, наше завдання полягає у тому, щоб проаналізувати її джерела і напями розроблення великим педагогом, виділивши ще один аспект його наукової спадщини.

Мета статті: на основі аналізу праць К. Ушинського обґрунтувати авторство класика педагогіки у поставленні наукової проблеми вивчення педагогом особистості дитини.

Виклад основного матеріалу. Починаючи цей аналіз, варто згадати концептуальне зауваження О. Сухомлинської, що «найвизначнішим і найсуттєвішим внеском Ушинського є підхід до педагогіки як антропологічної науки, обґрунтування її психологічних засад» [6, с. 38]. Антропологічна ідея К. Ушинського про вивчення педагогом дитини сьогодні є надзвичайно актуальною. Ця ідея зароджується у вченого з нового погляду на педагогіку та її предмет і пов'язана з вирішенням фундаментального завдання його наукового-педагогічної творчості – створенням наукової теорії педагогіки. К. Ушинський переконаний, що для педагогічної діяльності потрібні не лише зібрання правил, нехай навіть корисних для неї, а й певні знання, тобто наукова теорія. Тому педагог, наполягаючи на необхідності розроблення наукової теорії педагогіки, наголошує: «Але як було б цілком безглуздо для медиків обмежитися вивченням самої терапії, так було б безглуздо для тих, хто хоче присвятити себе виховній діяльності, обмежитися вивченням самої педагогіки як збірки правил виховання» [7, с. 22]. Всі дослідники творчості великого педагога відзначають його роль у поставленні фундаментальних проблем вітчизняної педагогічної науки. Так, М. Данилов відзначає: «Ушинський ставить перед собою фундаментальну задачу – знайти наукові засади виховання підростаючого покоління, створити педагогічну теорію і, зокрема, дидактику, що озброює вчителя для найбільш розумної і успішної роботи» [8, с. 47]. С. Єгоров зауважує, що «Ушинському випало завдання з'ясувати і розробити самі основи вітчизняної педагогічної науки» [9, с. 101].

Базовим моментом для створення наукової основи педагогіки є її розуміння як науки і мистецтва виховання. К. Ушинський уже в своїх ранніх працях визначає педагогіку як особливу сферу людської діяльності, висловлює думки про поділ педагогічної науки і мистецтва виховання [10]. У статті «Про

користь педагогічної літератури» він пише: «Ні медицину, ні педагогіку не можна назвати науками в точному розумінні цього слова» [11, с. 38], а в «Педагогічній антропології» поняття педагогіки як науки і мистецтва виховання К. Ушинський підкреслено розмежовує. Той факт, що аналіз даного поняття він подає в передмові до своєї фундаментальної праці, свідчить про те, що воно є методологічним для побудови основ педагогіки, а значить і проблеми вивчення педагогом дитини.

Вихідним положенням автора є розгляд педагогіки у двох планах. По-перше, він розрізняє педагогіку у широкому сенсі слова як зібрання знань, необхідних і корисних педагогу, тобто як науку. По-друге, у вузькому сенсі слова під педагогікою розуміється зібрання виховних правил, тобто мистецтво виховання.

К. Ушинський застосовує термін «мистецтво» щодо педагогіки з метою показати відмінність свого розуміння її предмета від наявної в суспільстві концепції, згідно з якою педагогіка представлялася як збірка догматичних правил про покарання, настанов, вказівок, не пов'язаних із життям та конкретною дитиною. Автор прагне відійти від визначення педагогіки з формально-логічного погляду, поширеного в сучасному йому суспільстві. «Своє завдання К. Ушинський бачить у науковому обґрунтуванні педагогіки як науки в тісному зв'язку з актуальними для того часу практичними завданнями школи і народної освіти», – пише С. Єгоров [9, с. 89] Такої ж позиції в оцінці поглядів великого педагога дотримується Д. Лордкіпанідзе: «... Ушинський, визначаючи формальну педагогіку як мистецтво, фактично цим самим насамперед оголошував війну проти рецептурної офіційної педагогіки, пропонованої Паульсоном, окрім цього, захищав принцип творчої педагогіки, давав високу оцінку значенню самостійної діяльності та ініціативи вчителя, які в той час були скуті різними «статутами» і «розпорядженнями» міністерства народної освіти, і, нарешті, що найголовніше, кажучи про педагогіку як про мистецтво, він завжди мав на увазі не педагогіку як теорію і навіть не виховання, а головним чином безпосередню педагогічну діяльність» [1, с. 104].

Головною ознакою науки К. Ушинський вважає предмет її дослідження, яке завершується відкриттям істини, що впливає з самої сутності речей. Прагнення автора встановити зв'язок педагогічної теорії з проблемами реальної шкільної практики приводить його до виділення особливої галузі педагогіки – прикладної. Він аргументує: «... біля будь-якої науки може утворитися мистецтво, що показуватиме, яким чином людина може отримати вигоди у житті, користуючись положенням науки; але ці правила користування наукою не становлять ще науки» [11, с. 153]. Тобто автор аж ніяк не заперечує значення педагогіки як науки і не зводить її до мистецтва виховання. Він доводить, що в педагогіці є дві галузі: теоретична, що розробляє загальні закони, і практична, що містить правила застосування цих законів. Насправді К. Ушинський таким розрізненням долає відірваність педагогіки від життя, її абстрактність, і водночас показує важливість для педагога двох зазначених аспектів цієї науки. Роз'яснюючи позиції великого педагога, С. Єгоров зазначає: «Ушинський

вказував на органічну єдність і нерозривний зв'язок педагогічної теорії та педагогічної практики, кожна з яких окремо існувати і розвиватися не може» [9, с. 106]. На думку С. Єгорова, позиція К. Ушинського полягає в тому, що педагогіка є і наукою, і мистецтвом. Підтвердженням цього висновку С. Єгорова може бути такий вислів самого К. Ушинського: «Я бачу в педагогіці не науку, а мистецтво; але переконаний, що в теорії цього мистецтва є дуже багато такого, що конче необхідно знати людям, які беруться за практику виховання й навчання» [12, с. 431].

Отже, розуміючи педагогіку як мистецтво виховання, К. Ушинський стверджує, що це мистецтво має свою теорію, яку необхідно знати педагогу. З одного боку, розглядаючи педагогіку як мистецтво виховання, він протиставляє її формальному розумінню педагогічної науки, поширеному в сучасному йому суспільстві. З іншого боку, використовуючи визначення педагогіки як мистецтва виховання, він відмежовує її від природничих наук, які відкривають закони природи заради самих законів. Сенс педагогіки полягає не у відкритті законів, а в їх застосуванні для перетворення людини в практиці виховання з метою її вдосконалення. Адже педагогіка як мистецтво виховання спрямована в майбутнє. Вона має своєю метою «практичну діяльність – майбутнє, а не сучасне й не минуле, яке також не залежить більше від волі людини» [7, с. 21].

Сучасні дослідники підкреслюють, що нове розуміння предмета педагогіки, яким є людина, вимагало і нового погляду на людину: людина в онтогенезі розвивається в процесі діяльності і основним організуючим чинником цього процесу є виховання [4; 5; 6; 13]. Підкреслимо, що книга К. Ушинського «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» – це перша праця не тільки у вітчизняній, а й у світовій педагогічній науці, де питання вивчення людини як предмета виховання зайняли центральне місце, де психологія людини розглядається в плані педагогічного аналізу.

Нагадаємо, що педагогіка включає в себе практичну діяльність, яка ґрунтується на науковій теорії. К. Ушинський упевнений, що педагогіці належить йти у своєму вдосконаленні тим же шляхом, яким ідуть інші науки. Визначаючи цей шлях, він аргументує: «Разом з удосконаленням наук удосконалюватиметься і виховна теорія, якщо тільки вона, кинувши будувати правила, нічим не обґрунтовані, завжди керуватиметься наукою в стані її невпинного розвитку й кожне своє правило виводитиме з того чи іншого факту або зіставлення багатьох фактів, здобутих наукою» [7, с. 33].

Знання дитини, виступаючи підставою педагогічної діяльності, дає змогу встановити зв'язок між педагогічною теорією і практикою виховання. Але такий зв'язок встановлює тільки вихователь. К. Ушинський наполягає на особистісному, творчому характері педагогічної праці: «Вихователь (викладання є тільки один із засобів виховання), поставлений віч-на-віч з вихованцями, в самому собі має всю можливість успіхів виховання... Вплив особи вихователя на молоду душу становить ту виховну силу, яку не можна замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань та заохочень» [10, с. 41]. Педагог, проводячи практичну виховну роботу,

застосовує загальні закони науки в конкретних ситуаціях і до конкретної дитини. Таке застосування законів і робить педагогіку мистецтвом, творчим процесом. Без знання дитини педагогіка залишиться абстрактною теорією без зв'язку з реальною педагогічною практикою.

К. Ушинський підкреслює, що чим менший вік учнів, над освітою яких працює вихователь, тим більше вимагається від нього педагогічних знань, і ця вимога не зростає, а зменшується в міру зростання віку учня: «У педагогіки дуже широка основа і дуже вузьке верхів'я: дидактика початкового викладання може наповнити томи; дидактику читання лекцій в університеті можна висловити двома словами: «Знай добре свій предмет і викладай його ясно» [12, с. 431].

Між новим розумінням предмета педагогіки, яким є людина, і новим розумінням характеру педагогічної праці, як творчого процесу, зверненого до природи людини з метою її удосконалення, К. Ушинський встановлює взаємозв'язок, формулюючи його у своєму широко відомому принципі. Наведемо його: «Якщо педагогіка хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна попереду пізнати її також в усіх відношеннях» [7, с. 28]. Так автор формулює, а потім у своїй фундаментальній праці «Людина як предмет виховання. Досвід педагогічної антропології» реалізує головну ідею своєї філософії, педагогіки, психології – ідею про необхідність вивчення людини, оскільки знання про неї детермінує педагогічний процес. Отже, педагогіка потребує всебічного вивчення дитини. У свою чергу, якщо педагогіка розглядається у взаємозв'язку двох планів – як наука і як практична діяльність, то і вивчення дитини має відбуватися в цих двох планах.

Власне науковий план вивчення дитини складають закони психічного розвитку, тому висловлювання великого педагога звернено насамперед до науки, що вимагає від неї об'єктивного знання про природу людини. Кожен вихователь вивчає свого вихованця в різних аспектах власної педагогічної діяльності, тим самим реалізуючи безпосередньо практичний аспект вивчення дитини. Тому саме до вихователя, з іншого боку, адресований заклик К. Ушинського. Таким чином, К. Ушинський не просто висуває вимогу до педагога про необхідність знання дитини, а й уводить у контекст науки нову проблему – вивчення педагогом дитини в єдності двох напрямів такого вивчення – теоретичного і практичного.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, пошуки наукових основ педагогіки приводять К. Ушинського до розгляду її як особливої царини людської діяльності у двох планах – як науки і як мистецтва виховання, що передбачає нове розуміння предмета педагогіки – людини, а відтак і поставлення проблеми вивчення педагогом дитини. К. Ушинський відповідно до антропологічного принципу закладає основи всебічного, цілісного підходу у вивченні учня, наголошуючи, що знання про дитину взаємопов'язані з усіма ланками педагогічного процесу і детермінують їх – конкретизація цілей, вибір засобів впливу, аналіз його результатів та педагогічного досвіду.

К. Ушинський не лише поставив вивчення педагогом дитини як наукову проблему, але і визначив джерела знань про дитину, способи отримання цих знань педагогом та принципи вивчення вчителем учня. Всебічний аналіз цих питань і є перспективою подальших наукових пошуків.

Література:

1. Лордкипанидзе Д. О. Педагогическое учение К. Д. Ушинского / Д. О. Лордкипанидзе. – Тбилиси : Тбилисский гос. ун-т, 1974. – 441 с.
2. Костюк Г. С. Прогрессивные психологические идеи педагогической антропологии К. Д. Ушинского / Г. С. Костюк // Советская педагогика. – 1974. – № 2. – С. 18–28.
3. Костюк Г. С. Психологические основы педагогической антропологии К. Д. Ушинского / Г. С. Костюк // Вопросы психологии. – 1974. – № 2. – С. 19–31.
4. Березівська Л. Д. К. Д. Ушинський про роль педагога у вихованні людини / Л. Д. Березівська // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. - Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2009. – № 4. – С. 113–116.
5. Березівська Л. Д. Ушинський Костянтин Дмитрович / Л. Д. Березівська // Українська педагогіка в персоналіях : У 2 т. – Кн. I : X-XIX ст. / [За ред. О. В. Сухомлинської]. – К. : Либідь, 2005. – С. 284–292.
6. Сухомлинська О. В. Педагогічна спадщина як предмет вивчення (на прикладі доробку К. Д. Ушинського) / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. – 2008. – № 4. – С. 37–41.
7. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Тв. : в 6 т. – К. : Держ. учбово-педагогічне вид-во, 1954. – Т. 4. – 1954. – 518 с.
8. Данилов М. А. Дидактика К. Д. Ушинского / М. А. Данилов ; АПН РСФСР ; Ин-т теории и истории педагогики; Под ред. Е. Н. Медынского. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1948. – 172 с.
9. Егоров С. Ф. К. Д. Ушинский / С. Ф. Егоров. – М. : Просвещение, 1977. – 143 с.
10. Ушинский К. Д. О камеральном образовании (Речь на торжественном собрании лицея 18/IX - 1848 г.) / К. Д. Ушинский / Собр. соч. в 11-ти т. Т.1.- М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948-1950. – С. 121–149.
11. Ушинський К.Д. Про користь педагогічної літератури / К. Д. Ушинський // Тв. : в 6 т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 1. – 1954. – С. 33–49.
12. Ушинський К.Д. «Родное слово». Книга для навчаючих / К. Д. Ушинський // Тв. : в 6 т. – К. : Радянська школа, 1954. – Т. 2. – 1954. – С. 389–448.
13. Шашков А. В. «Педагогическая антропология» в контексте мировоззренческой парадигмы педагогических взглядов К. Д. Ушинского : автореф. дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01 / Шашков Александр Владимирович. – Майкоп, 2007. – 22 с.